

RADICALE VERBEELDING IN TRANSITIE

Rapportage 2024

*Steve Elbers
Julia de Koning*

INHOUD

- 1**   Introductie
- 2**   Wat gingen we DOEN?
  - A.** Visie
  - B.** Literatuuronderzoek
  - C.** Workshops
  - D.** Samenwerkingen
  - E.** Mapping
  - F.** Het proces
- 3**   Reflectie en Toekomst
- 4**   Referenties
- 5**   Bijlagen

INTRODUCTIE

Dit reflectieverslag biedt een terugblik op het project Radicale Verbeelding in Transitie, een initiatief van het DIT Platform van de Erasmus Universiteit Rotterdam en VriendenLoterij Fonds van stichting DOEN, met als doel om sociale kunstpraktijken te verbinden met transitiepraktijken. Het project onderzocht hoe kunst en radicale verbeelding konden bijdragen aan maatschappelijke verandering, met speciale aandacht voor transities op het gebied van duurzaamheid, inclusiviteit en sociale rechtvaardigheid. Door het transformatieve potentieel van de verbinding van kunst en wetenschap met (radicale)verbeeldingskracht centraal te stellen, probeerde het project nieuwe perspectieven en oplossingen te bieden voor complexe, maatschappelijke vraagstukken.

In dit verslag reflecteren we op onze ervaringen en leerprocessen binnen het project. We gaan als eerste in op de resultaten van de uiteenlopende activiteiten van dit project. Er was een tijdlijn voor het project opgezet met 5 activiteiten: een visie schrijven, een literatuurstudie, de sociale kunstpraktijken in Rotterdam mappen, leerexperimenten uitvoeren en als laatste een reflectie verslag schrijven.

Na de bespreking en reflectie op de activiteiten zullen we het project en de bijbehorende initiatieven in hun geheel evalueren, waarbij we ook stilstaan bij de visie die bij de start van het project is geformuleerd. Sluiten we ons hier nog steeds volledig bij aan, of is onze kijk op radicale verbeelding en sociale kunstpraktijken veranderd? Tijdens deze reflecties richten we ons ook op de toekomst van het project en de overgang naar de transitieateliers. Wat kan er worden geleerd+ van onze ervaringen? En wat is er nodig om de ateliers zo effectief mogelijk te laten werken?

Met deze reflecties willen we beter begrijpen welke rol radicale verbeelding kan spelen bij het vormgeven van duurzame en inclusieve transities, en welke uitdagingen en kansen we gedurende dit proces hebben ervaren.

WAT GINGEN WE DOEN?

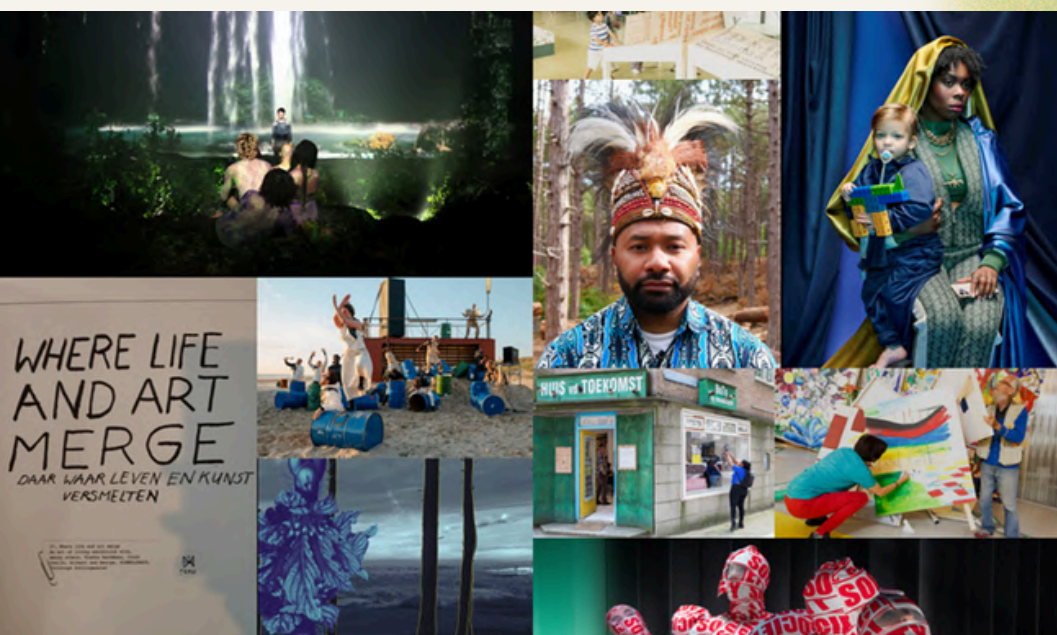
A. Visiedocument

Allereerst hebben we een visiedocument ontwikkeld die is gedeeld en gecommuniceerd via de website en geprinte folders. De begrippen radicale verbeelding en sociale kunst- en ontwerppraktijk zijn toegelicht, evenals onze aannames en doelen van het project en enkele sociale kunstpraktijken zijn in beeld gebracht.

Als kern hebben we geformuleerd: het verkennen van het transformatieve potentieel van het verbinden van sociale kunstpraktijken met wetenschappelijke transitiepraktijken met radicale verbeelding. Dit vanuit onze overtuiging dat het combineren van de alternatieve perspectieven van kunstenaars en wetenschappers de transformerende kracht kan versterken en bewegen naar rechtvaardigheid.

We wilden nagaan waar radicale verbeelding al vorm krijgt binnen wetenschap, en onderzoeken hoe kunstenaars door hun unieke processen en technieken kennis genereren die we ook binnen de criteria van de wetenschap "robuust" kan worden beschouwd. Hiernaast wat kunst- en transitiepraktijken van elkaar kunnen leren, welke kansen er op dit gebied zijn en op welke manier we deze kunnen benutten. Als hoofdoelen hebben we geformuleerd:

- 01** Een brug slaan tussen sociale kunstpraktijken en wetenschappelijke transitiepraktijken
- 02** Het bereik vergroten van de Erasmus Universiteit Rotterdam
- 03** Een impuls geven aan transformatieve bewegingen
- 04** Een lange-termijn netwerk creëren van kunstenaars en wetenschappers

B. Literatuurstudie

Voor het Radiale Verbeelding in Transitie project hebben we een systematische literatuurstudie voorbereid en uitgevoerd. Deze studie richtte zich op het onderzoeken van de rol van sociale kunstpraktijken in relatie tot radicale verbeelding en hun bijdrage aan wetenschappelijke transities. De studie werd ondersteund door Ties Daal en Rachel Williams. We zijn stapsgewijs begonnen met het formuleren van onderzoeksvragen en hebben deze vertaald naar gerichte zoekopdrachten, met behulp van de database Scopus.

Waarom dit onderzoek?

Er is relatief weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de rol van sociale kunstpraktijken binnen transities, specifiek in combinatie met het concept van radicale verbeelding. Dit literatuuronderzoek gaat na wat er wel is: Welke thema's komen naar voren? Hoe worden sociale kunstpraktijken en hun waarde benaderd? Hoe wordt rechtvaardigheid beschreven binnen dit domein? Ect.

Daarnaast erkennen wij dat niet alleen wetenschap leidend is, maar ook beleid en praktijk. Het is daarom belangrijk om te weten wat overheden, fondsen en grote culturele instellingen zeggen over sociale kunstpraktijken en transities in hun beleid en welke praktijken we kunnen beluisteren.

Doelen van de literatuurstudie

Deze literatuurstudie is bedoeld om een kader op te bouwen dat de projectopzet en toekomstige activiteiten kan informeren. We willen overeenkomsten, tegenstellingen en kennislacunes in zowel de academische literatuur als de grijze literatuur identificeren. Daarnaast wilden we analyseren hoe de kerntermen, sociale kunstpraktijken, radicale verbeelding en just transitions worden beschreven.

Onderzoeksvragen en methodologie academische literatuurstudie

De centrale onderzoeksvraag van de academische literatuurstudie luidde: Wat is de rol van kunst in transitieprocessen op basis van de huidige literatuur? Deze vraag werd verder opgesplitst in twee subvragen:

- RQ1: Welke verbindingen bestaan er tussen sociale kunstpraktijken gericht op radicale verbeelding en wetenschappelijke transitiepraktijken?
- RQ2: Welke leemtes en leerpunten zijn er te vinden tussen sociale kunstpraktijken en wetenschappelijke transitiepraktijken?

We hebben eerst een systematisch zoekproces uitgevoerd via Scopus, waarbij we 25 relevante bronnen selecteerden. Daarna hebben we via de sneeuwbal methode nog eens 7 aanvullende bronnen geïdentificeerd. In totaal omvatte onze analyse ongeveer 30 wetenschappelijke artikelen en 20 rapporten, zoals publicaties van overheden en culturele instellingen. Een overzicht van de academische literatuur is te vinden in bijlage I en een overzicht van de rapporten is te vinden in bijlage II.

Resultaten academische literatuur

Binnen deze literatuurstudie hebben we ons gericht op de drie kernbegrippen van dit project: radicale verbeelding, sociale kunstpraktijken en rechtvaardige transities. We zullen kort de bevindingen rond deze kernbegrippen bespreken en onderzoeken hoe ze met elkaar verbonden zijn.

Radicale verbeelding

Radicale verbeelding wordt in de literatuur herhaaldelijk belicht. Galafassi (2018) beschouwt verbeelding als een actieve manier van zien, voelen, denken en dromen. Haiven en Khasnabish (2014) definiëren radicale verbeelding als het vermogen om niet alleen te zien hoe de wereld is, maar vooral hoe deze zou kunnen zijn. Ze leggen daarbij een verbinding met het verleden en stellen dat radicale verbeelding ook inspiratie haalt uit het verleden door andere verhalen te vertellen over hoe de wereld is gevormd. Radicale verbeelding wijkt daarmee af van de huidige dominante structuren.

Dit sluit direct aan bij de waarde van radicale verbeelding. In een tijd van klimaatverandering, sociale ongelijkheid is het essentieel om verder te kijken dan de status quo. Garcés (2021) benadrukt dat kritisch denken ontstaat uit een ecosysteem van verbeelding, ontstaan uit praktijken waarin we anders-zijn omarmen en met vertrouwen handelen in onzekerheid. Galafassi (2018) onderschrijft dit en benadrukt dat verbeelding niet alleen noodzakelijk is voor sociale bewegingen, maar ook bij de ecologische crises. Volgens hem hebben we collectieve verbeeldingskracht nodig om nieuwe, duurzame manieren van leven te kunnen voorstellen. Haiven (2014) gaat nog een stap verder en stelt dat radicale verbeelding niet slechts een vorm van utopisch denken is, maar ook een middel om praktische strategieën te ontwikkelen die de wereld direct kunnen beïnvloeden. Zijn visie sluit aan bij de collectieve benadering van Galafassi.

Haiven (2014) benadrukt daarnaast dat radicale verbeelding kan bijdragen aan de ontwikkeling van nieuwe vormen van solidariteit en economische rechtvaardigheid.

De link tussen kunst en radicale verbeelding wordt echter niet elke keer aangehaald. Galafassi (2018) benadrukt dat kunst kan fungeren als een katalysator voor transformatie door het activeren van verbeeldingskracht en het bevorderen van dialoog over duurzame toekomst. Kunstpraktijken die de potentie hebben om met het imaginaire ook brede groepen te betrekken en de dialoog aan te gaan, zijn volgens ons sociale kunstpraktijken.

Sociale kunstpraktijken

Er is een grote verscheidenheid aan kunstpraktijken met een veelheid aan definities. In de literatuur worden verschillende termen gehanteerd, zoals social practice, social engagement, social collaboration en social cooperation. In dit rapport hanteren wij de term 'sociale kunstpraktijken' of 'social art practices'.

Sociale kunstpraktijken brengen individuen en gemeenschappen samen als actieve deelnemers in sociale vraagstukken en benutten hen als een wezenlijk onderdeel van het artistieke proces. Hierbij ligt de nadruk op verbeelding, sociale interactie, samenwerking en participatie, waarbij co-creatie door zowel professionele als niet-professionele kunstenaars, zoals burgers en andere betrokkenen, vaak de basis vormt. Daarnaast wordt o.a. door Matarasso (2019) gewezen op het politieke en activistische karakter van sociale kunstpraktijken, gericht op maatschappelijke verandering.

Sociale kunstpraktijken gaan verder dan het beschouwen van kunst als een instrument voor sociale transitie (Schneider, 2021). Ze hebben het vermogen om affecten te genereren, zowel emotionele als energetische ervaringen, die kunnen dienen als basis om nieuwe ideeën en visies te verbeelden. Vervoort et al. (2024) beschrijven dit als "affectieve prefiguratie", terwijl Galafassi spreekt van "pre-transformatie".

De elementen co-creatie, co-design en co-auteurschap van sociale kunstpraktijken vallen op als essentieel middel om tot alternatieve, vaak onconventionele perspectieven te komen. Vervoort et al. (2024) wijzen op verschillende uitkomsten: co-creatie verruimt creatieve praktijken in breedte, diepte en kwaliteit, bevordert inclusiviteit door perspectieven van diverse en ondervertegenwoordigde groepen te integreren in het ontwerp van het creatieve proces, en biedt nieuwe manieren om de wereld te zien en begrijpen. Het versterkt gevoeligheid voor belangrijke vraagstukken en legt de basis voor nieuwe relaties. Ten slotte is co-creatie cruciaal voor het bevorderen van democratische en legitieme duurzaamheidstransformaties (Stirling, 2008; Vervoort et al., 2024). Auteurs zoals Wright en Stubbs (2016) benadrukken het belang van empowerment van deelnemers aan co-creatieve praktijken:

'Participants are transformed into powerful actors and creative practice is thrown into unexpected trajectories while remaining relevant to the complexities and issues of a modern conflicted society. Co-design involves participants as equal partners and invokes a process of inclusive exploration and cycles of action and reflection'

Sociale kunstpraktijken verschijnen als vormen van sociale innovatie waarin mensen experimenteren met nieuwe manieren van doen, denken en organiseren. Deze praktijken combineren verbeelding met daadkracht om onze toekomst vorm te geven. In het verlengde van Avelino's inaugurele rede (2024) kunnen ook sociale kunstpraktijken worden beschouwd als "prefiguratieve sociale bewegingen die alternatieve toekomst die ze in het heden voor ogen hebben, ook belichamen."

Rechtvaardige transitie

Sociale kunstpraktijken richten zich op rechtvaardige transitie, maar waar liggen er nu 'windows of opportunities' voor kunstenaars en ontwerpers binnen het brede concept van 'justice orientation'? (Demos et al., 2021)

Avelino (2024) beschrijft rechtvaardige duurzaamheidstransities als processen van transformatieve verandering die: 1) huidige en toekomstige generaties, zowel menselijke als niet-menselijke, in staat stellen om te overleven en te floreren binnen ecologische grenzen, en 2) onrechtvaardigheden elimineren en voorkomen die worden veroorzaakt en verergerd door onhoudbaarheid en de onderliggende oorzaken daarvan.

Kagen (2023) benadrukt de urgentie van rechtvaardige transitie: "Deep and rapid systemic changes are indeed required if humanity is to address, in time, the compound threats it is facing, from climate change to global social and economic injustices. These challenges will not be met through minimal shifts in social imaginaries and social practice; thus radical imagination is called forth."

Een belangrijk aspect van rechtvaardige transitie is het reflecteren op de soorten rechtvaardigheid die worden bevorderd door participatieve methoden. Franklin (2022) wijst erop dat artistieke praktijken soms kunnen leiden tot 'artwashing', waarbij symbolische erkenning van gemeenschappen wordt gegeven terwijl diepere fundamentele van hun ontplooiing worden verhuld. Creatieve methoden kunnen bijdragen aan oppervlakkige erkenning en het is essentieel om ongelijkheden in distributie en vertegenwoordiging aan te pakken.

Het uitzetten van een andere, rechtvaardige koers, met thema's als solidariteit, meerstemmigheid, machtsverschuiving, dekolonisatie, toegang tot hulpbronnen en participatie, is niet eenvoudig omdat heersende systemen tegenwerken. Avelino (2024) wijst op de factor machtsstrijd hierbij: *"the systems that we belong to are sites for fierce power struggles over life and death. As such, we argue that just sustainability transitions are inherently political and involving tensions and power struggles"*. Hierin ligt een belangrijke rol voor kunstenaars en ontwerpers. Zij zijn niet alleen in staat om nieuwe narratieven te creëren, maar ook om maatschappelijke en culturele verandering te bewerkstelligen. Demos et al. (2021) stellen dat klimaatactivisme ook een cultureel project is: *"Artists incite, invent, and redefine through their cultural production."* Kunstenaars met een rechtvaardigheidsoriëntatie dragen bij aan het creëren van nieuwe verhalen die een breed scala aan perspectieven en alternatieve praktijken bevorderen.

Avelino (2024) onderscheidt drie soorten macht die van belang zijn voor rechtvaardige transitie: prefigurative power, re-inforcive power, en countervailing power. Prefiguratieve macht, het vermogen om nieuwe manieren van doen, denken en organiseren te creëren, biedt een activistische kans voor kunstenaars en ontwerpers. Degenen met prefiguratieve macht hoeven echter niet noodzakelijk andere vormen van macht te bezitten, en vice versa. Hier ligt een kans voor transitie-ateliers, die kunnen functioneren als coalities van deelnemers met verschillende soorten macht, om samen transformatieve macht te bereiken.

Echter is het belangrijk om goed na te denken over hoe bijeenkomsten met verschillende soorten machten op een rechtvaardige manier kunnen plaatsvinden. Kagen (2015) benadrukt dat om mensen buiten de academische wereld en de culturele elite te betrekken, deze bijeenkomsten niet in de traditionele instellingen zoals universiteiten, kunstinstellingen of activistische hoofdkantoren moeten worden georganiseerd. In plaats daarvan moeten ze plaatsvinden in nog onbenoembare ruimtes, waar creatieve experimenten en het dagelijks leven van lokale inwoners samenkomen, en die functioneren als opkomende open gemeenschappen.

Het creëren van rechtvaardige duurzaamheidstransities vraagt om een gezamenlijke inspanning van diverse actoren, inclusief sociale kunstenaars en ontwerpers. Door gebruik te maken van hun prefiguratieve macht en samen te werken met anderen die verschillende vormen van macht bezitten, kunnen zij een belangrijke rol spelen in het navigeren door de complexe machtsstructuren die transformatieve veranderingen tegenwerken. Hier spelen radicale verbeelding en visies van sociale kunstpraktijken een belangrijke rol.

Onderzoeksvragen en methodologie beleidsstudie

Beleidsrapporten zijn geanalyseerd om na te gaan of de waarde van sociale kunst binnen transitie vanuit beleid wordt aangemoedigd, en zo ja hoe. Als systemische instituties scheppen overheden en fondsen voorwaarden en verstrekken middelen en spelen aldus een rol in distributieve rechtvaardigheid. Er is ook gekeken of het concept van radicale verbeelding direct of indirect wordt aangehaald. Er zijn verschillende beleidsdocumenten en rapporten van overheidsinstanties en publieke en private fondsen geanalyseerd. Een overzicht van de geanalyseerde documenten is te vinden in bijlage II.

Resultaten beleidsstudie

Gemeenten zoals Rotterdam en Amsterdam benaderen sociale kunstpraktijken op verschillende manieren binnen hun cultuurbeleid. In Rotterdam erkent het beleidsplan de waarde van kunst voor diverse maatschappelijke vraagstukken, maar legt het een sterke nadruk op innovatie en interconnectiviteit, met een focus die vaak bedrijfsgericht aanvoelt. Participatie wordt gestimuleerd, maar richt zich vooral op bezoekersaantallen in plaats van het actief betrekken van bewoners als mede-makers. De beleidsvisie van Rotterdam voor de creatieve industrie benadrukt de rol van social design en de samenwerking tussen cultuur- en creatieve sectoren om oplossingen te vinden voor maatschappelijke uitdagingen. Bij projecten zoals Cultuur op Zuid wordt de nadruk gelegd op samenwerking en de bijdrage van lokale creativiteit aan stedelijke ontwikkeling. In Amsterdam is sociale kunst minder prominent in het kunstenplan, waar de nadruk vooral ligt op spreiding en toegankelijkheid, wat suggereert dat participatieve kunst niet een uitgesproken hoge prioriteit heeft.

De visie van de Rijksoverheid op sociale kunstpraktijken toont een erkenning van de maatschappelijke rol van cultuur, maar de concrete ondersteuning blijft beperkt. In het advies "Cultuur Natuurlijk" benadrukt de Raad voor Cultuur dat de sector kan bijdragen aan verduurzaming en een waardevolle partner kan zijn voor samenleving, overheid en bedrijfsleven, waarbij termen als inclusiviteit en de inzet van Transitie-Ateliers impliciet sociale kunstpraktijken adresseren. Het advies "Op weg naar een nieuw bestel" erkent de kracht van cultuur om diepere emoties te raken en ideeën voor de toekomst te genereren, maar wijst ook op een tekort aan middelen om kunstprojecten te financieren die buiten het traditionele cultuurdomein vallen. Het Ministerie van OCW legt via cultuursubsidies steeds meer nadruk op de maatschappelijke impact van culturele activiteiten, hoewel dit vooral beleidsmatig wordt ondersteund door nadruk op brede thema's zoals klimaat en inclusiviteit. Hierdoor blijft de ondersteuning van sociale kunstpraktijken fragmentarisch en afhankelijk van specifieke projectkaders.

De waarde van het sociale sluit aan bij het advies van DRIFT aan de provincie Zuid-Holland over de manier waarop een rechtvaardige transitie naar een circulaire samenleving kan worden vormgegeven en is klip en klaar: "De eerste stap naar een rechtvaardige transitie is om mensen goed te betrekken en zich te richten op de eerste drie vormen van rechtvaardigheid." (Kennis Zuid-Holland, 2020).

Dit omvat procedurele rechtvaardigheid (het waarborgen van representatie van verschillende groepen in besluitvorming), epistemische rechtvaardigheid (het serieus nemen van de kennis van alle burgers) en erkenningsrechtvaardigheid (het tegengaan van systematische uitsluiting op basis van identiteit). Zeker zo belangrijk is de constatering volgens de onderzoekers dat deze sociale kant voor alle transities naar een duurzame toekomst integraal wordt aangepakt: *“Deze hoofdboodschap is niet alleen van toepassing op de transitie naar een circulaire samenleving, maar op alle transities naar een duurzame samenleving, bleek gedurende het onderzoek.”*

De visies van (overheids-)fondsen tonen een groeiende waardering voor de maatschappelijke rol van kunst, maar variëren in focus en benadering. Het Cultuurfonds neemt een duidelijk ondersteunende rol aan en benadrukt vooral relevantie, opvallendheid en vitaliteit binnen de cultuursector, waarbij actieve betrokkenheid en organisatievormen worden aangemoedigd. Het VSB fonds neemt een zelfde soort rol aan, maar richt zich meer op de kunstenaars. Zij benoemen nog wel het concept community arts, wat nog in de buurt komt van sociale kunstpraktijken. Het Fonds Podiumkunsten gaat nog wel een stapje verder en gebruikt de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) als kader voor hun beleid, maar laat niet duidelijk zien hoe dit verder wordt geïmplementeerd.

Een fonds dat zich duidelijker uitspreekt voor sociale kunstpraktijken is bijvoorbeeld het Fonds voor Cultuurparticipatie. Zij leggen de nadruk op rechtvaardigheid en het verkleinen van de afstand tot cultuur, met kernwaarden zoals co-creatie en empowerment, wat wijst op een sterke sociale betrokkenheid. Fonds 21 ondersteunt kunstprojecten die actuele thema's onder de aandacht brengen en ziet een verschuiving naar co-creatie en collectieve leerprocessen. Het Mondriaan Fonds legt nadruk op klimaatgerelateerde thema's en ziet kunst als middel om zowel te reflecteren op maatschappelijke vraagstukken als om actie te inspireren. Deze diverse benaderingen laten zien dat fondsen sociale kunstpraktijken steeds meer beschouwen als een middel om maatschappelijke betrokkenheid en verandering te stimuleren.

Een duidelijke uitzondering binnen de beleidsdocumenten is Stichting DOEN, die zich het meest expliciet richt op het bevorderen van de transities die zij willen versnellen en hiervoor via VriendenLoterij Fonds als een van de weinigen concrete criteria biedt om dit te realiseren. In de criteria voor het programma Veranderkracht van verbeelding worden radicale verbeelding, social practice, inclusie en verandering en beweging benoemd.

Conclusie literatuurstudie en toekomstperspectief

De academische literatuur liet al een uitgebreide bespreking zien van radicale verbeelding en zijn krachten aanwezig, met een stevige link naar de klimaattransitie. Echter is het interessant om te zien dat juist de meeste culturele beleidsdocumenten die zijn geanalyseerd zich minder richten op verbeelding. Dit laat toch een kans zien voor de transitieateliers om de kracht van verbeelding verder uit te lichten.

Sociale kunstpraktijken kwamen minder naar boven binnen de academische literatuur. Echter werd waarde van kunst binnen transitie binnen verschillende artikelen besproken. Dit komt ook terug in beleidsdocumenten, zoals het beleidsplan van de gemeente Rotterdam, waar de rol van kunst binnen maatschappelijke transitie wordt benadrukt. Echter, als het gaat om participatie, ligt de focus voornamelijk op bezoekersaantallen in plaats van op co-creatie.

Wat interessant is om te zien dat er binnen de academische literatuur al wordt begonnen met het aanhalen van de samenkomst van verschillende machten, waarin kunst en kunstenaars een rol spelen, om de huidige transitie te versnellen, maar dat er nog weinig invulling voor hoe dit zou moeten. Dit laat ook de enorme kans zien van de transitie ateliers en de methoden die hieruit voortvloeien.

Belangrijke vragen blijven bestaan over waar deze ateliers plaatsvinden (Kagen, 2015) en hoe rechtvaardige transitie hierin worden vormgegeven. Het is cruciaal dat transitie-ateliers onzekerheid omarmen, een kracht die sociale kunstenaars meebrengen. De literatuur benadrukt ook dat de resultaten van sociale kunstenaars verder moeten gaan dan instrumentele uitkomsten en dat er gewaakt moet worden voor symbolische resultaten die de gemeenschap weinig opleveren.

We noemen hier nog het recente onderzoek hoe creatieve praktijken bijdragen aan duurzaamheidsformaties van Vervoort 2024, ook omdat het behulpzaam kan zijn in een vervolg. Hierin zijn diverse aspecten van complexe creatieve duurzaamheidspraktijken in kaart gebracht in 9 dimensies, vanuit de gedeelde realiteit(en) van zowel evaluatoren als creatieve praktijken. Dimensies worden gezien als 'een onderdeel of een kenmerk of een manier om iets te beschouwen', als aspect van een gedeelde realiteit. Vervoort onderscheidt 3 categorieën van verandering die elk drie dimensies bestrijken: veranderende betekenissen (belichamen, leren, verbeelden); veranderende verbindingen (zorgen, organiseren, inspireren) en veranderende macht (co-creëren, versterken, ondermijnen).

C. WORKSHOPS

Als onderdeel van het project zijn er drie workshops georganiseerd, die ieder een unieke benadering hadden om het concept van radicale verbeelding te verkennen en in te zetten binnen verschillende contexten. Twee van deze workshops vonden plaats tijdens evenementen van de Erasmus Universiteit (EUR), terwijl de derde workshop in samenwerking met Tijd van de Wolf werd georganiseerd tijdens de inspiratiedag van GGZ-instelling Level. Hieronder volgt een korte beschrijving van elke workshop, gevolgd door een reflectie op de resultaten en leerpunten.

Workshop Radical Imagination in Transition, Share Your knowledge

Doel en opzet: Tijdens deze workshop stond het presenteren van het project en het verkennen van het concept van radicale verbeelding centraal. De workshop richtte zich op medewerkers van de EUR, waarbij de deelnemers werden gevraagd na te denken over wat radicale verbeelding voor hen persoonlijk betekent en hoe zij dit concept eventueel toepassen in hun werk. Daarnaast werd er onderzocht of er verbanden bestaan tussen kunst- en wetenschappelijke praktijken. Als creatieve opdracht gebruikten de deelnemers hun verbeeldingskracht om zich een nieuwe universiteit voor te stellen door een foto te maken of een object te zoeken dat kenmerken vertegenwoordigt van de universiteit van de toekomst die zij graag zouden zien.

Resultaten en reflectie: De workshop leverde een reeks 'worksheets' op, waarin deelnemers hun gedachten en ideeën zowel verbaal als visueel vastlegden. De positieve feedback van de deelnemers duidde erop dat de workshop hen stimuleerde om buiten hun gebruikelijke denkkaders te treden en na te denken over de toekomst van de universiteit. Deze activiteit vormde een goede basis voor verdere verkenningen, zoals de workshop tijdens de DIT-Day. Wel werd duidelijk dat een volgende workshop uitdagender zou kunnen zijn door bijvoorbeeld een extra opdracht toe te voegen in samenwerking met een kunstenaar. Dit zou de deelnemers nog verder kunnen aansporen om creatieve verbindingen te leggen tussen kunst en wetenschap, en hun visie op transformatie concreter uit te werken.

Workshop Radical Imagination in Transition, DIT Day

Doel en opzet: Deze workshop, geleid door sounddesigner Colette Aliman, Julia de Koning en Steve Elbers, richtte zich op het gebruik van kunst- en sounddesignpraktijken om maatschappelijke uitdagingen te verkennen via radicale verbeelding. De deelnemers, jonge academici van verschillende universiteiten, werden uitgenodigd om samen te reflecteren op de vraag: *"Hoe ziet de toekomstige Erasmus Universiteit eruit, en hoe zal het klinken?"* De workshop vond buiten plaats, in de Campus Tuin, om een nieuwe omgeving te creëren waarin de geluiden van de campus onderdeel werden van het verbeeldingsproces.

Resultaten en reflectie: De keuze om de workshop buiten te organiseren, bleek een effectieve manier om de deelnemers uit hun normale werkomgeving te halen en hen open te stellen voor nieuwe ervaringen. Het resultaat was een kaart van de EUR met suggesties voor meer natuur-inclusieve (buiten)ruimtes, die later werd tentoongesteld in het Erasmus Paviljoen. De workshop illustreerde hoe geluid en kunst een waardevolle rol kunnen spelen bij het stimuleren van creatieve ideeën over maatschappelijke transitie. Toekomstige workshops kunnen deze benadering verder verdiepen door meer interactieve elementen toe te voegen, zoals samenwerkingen met beeldend kunstenaars of architecten

Workshop The Omen, Inspiratiedag Levvel, GGZ instelling voor jeugd en gezin

Doel en opzet: In samenwerking met Tijd van de Wolf werden wij gevraagd mee te denken over een workshop geleid door Alexandra Broeder voor medewerkers van Levvel. De workshop was een aanvulling op haar voorstelling "The Omen" en had als doel om de impact van transformatief artistiek onderzoek op de werkvloer van een GGZ-instelling te verkennen. De workshop begon met een introductie door de directeur van Levvel, Chaim Huyser, waarna Alexandra een video-opname van een eerdere voorstelling toonde en actief aan de slag ging met oefeningen die ze ook met de meiden uit "The Omen" had uitgevoerd. Twee ervaringsdeskundigen, die deel hadden genomen aan de voorstelling, waren aanwezig om hun ervaringen te delen.

Resultaten en reflectie: De workshop bood een unieke kans om te onderzoeken of artistieke praktijken een rol kunnen spelen bij transformatieve processen binnen een GGZ-instelling. Hoewel de creatieve benadering van de workshop aansprekend was, bleek dat er nog stappen nodig zijn om de legitimiteit en toepasbaarheid van deze methoden te vergroten. Ons advies was dan ook om voor toekomstige sessies het goed zou zijn om voorafgaand aan de workshop een gezamenlijk bezoek aan de voorstelling te organiseren, zodat medewerkers direct kunnen ervaren wat "The Omen" teweeg kan brengen. Daarnaast is het belangrijk om deze artistieke initiatieven in te bedden in een breder pedagogisch plan van Levvel, zodat de impact van de workshop ook op langere termijn voelbaar blijft.

Conclusie en Toekomstperspectief

De drie workshops boden waardevolle inzichten in hoe radicale verbeelding en sociale kunst kan worden ingezet binnen academische en maatschappelijke contexten. Elk van de workshops legde de nadruk op andere aspecten van dit thema, van het verbeelden van een toekomstige universiteit tot het verkennen van de rol van kunst bij maatschappelijke transformaties. De positieve reacties van de deelnemers en de diversiteit aan ideeën die werden gegenereerd, bevestigden de potentie van radicale verbeelding als instrument voor verandering.

Toch zijn er ook belangrijke leerpunten opgedaan door het uitvoeren van de workshops. Zo blijkt dat samenwerking met kunstenaars en instellingen cruciaal is om een dieper begrip en effect te bereiken. Daarnaast kunnen toekomstige workshops baat hebben bij een intensievere voorbereiding, waarin meer ruimte wordt gegeven aan experiment en samenwerking. Dit kan ook worden meegegeven aan de transitie ateliers.

D. SAMENWERKINGEN

Tijdens het project hebben er verschillende samenwerkingen plaatsgevonden met kunstenaars, waaronder Tijd van de Wolf, Pink Pony Express en Nabil Tkhidousset. Deze samenwerkingen hebben elk op unieke wijze bijgedragen aan het verkennen van de rol van kunst in transformatieve praktijken.

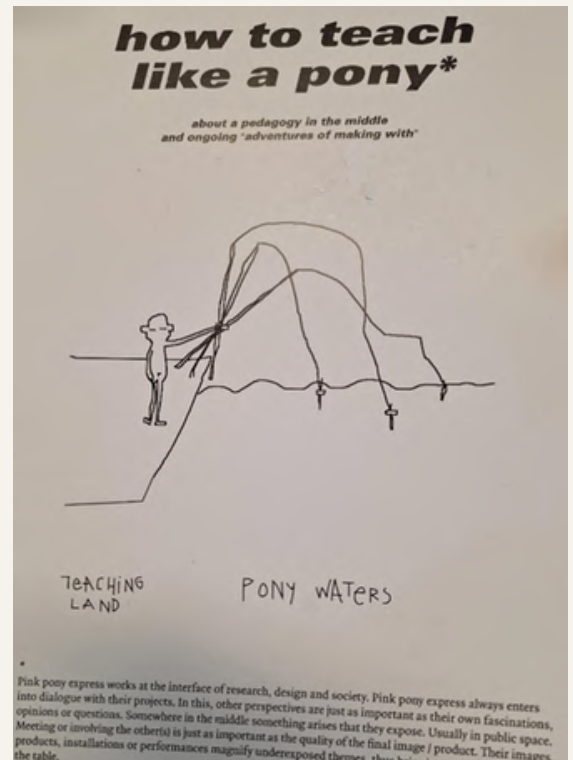
Samenwerking met Tijd van de Wolf

Theatermaker Alexandra Broeder van Tijd van de Wolf is, als onderdeel van het project Radical Imagination in Transition, gekoppeld aan DIT-academica Sanne Koevoets. Op basis van het toneelstuk The Omen schreef Koevoets een tekst op een banier die tijdens de voorstelling werd gepresenteerd. Deze tekst reflecteerde op de betekenis van kunstpraktijken als kennisvorm en hun waarde binnen de academische wereld. The Omen werd gezien als een voorbeeld van een transformatieve praktijk in de gezondheidszorg en andere domeinen. De resultaten werden ook gepresenteerd tijdens de DIT Day en de Sustainability Summit. De tekst markeerde het begin van verdere samenwerking. De samenwerking kreeg een vervolg in een workshop tijdens een inspiratie dag van GGZ instelling Level en de voorbereiding van een gezamenlijke workshop van Broeder en Koevoets tijdens de AT Gender conferentie in Utrecht. Ook is de samenwerking met ons en Level benoemd in de kunstenplanaanvragen van Tijd van de Wolf. De volledige tekst van Sanne is te lezen in bijlage III.

Samenwerking Pink Pony Express

Het collectief Pink Pony Express verkende intensief de mogelijkheid van een residency rond barrières binnen het academische systeem en het verbeeldingstekort in academische transitiepraktijken. Het doel was om nieuwe perspectieven en acties te implementeren die de missie van DIT zouden versterken, en om te onderzoeken wat er gebeurt wanneer kunstenaars met een sociale kunstpraktijk interacteren met academische transitiewetenschappers. In een rondetafelgesprek besprak het collectief hun werkwijze. Ondanks wederzijds enthousiasme bleek een verdere samenwerking uiteindelijk niet haalbaar, vanwege praktische overwegingen en uiteenlopende behoeften: waar de kunstenaars behoefte hadden aan ruimte en onderzoek, zochten de wetenschappers naar concrete actie en interventie. Desalniettemin onderstreepte deze ontmoeting de potentie van kunst en design als transformatieve krachten.

Samenwerking Nabil Tkhidousset

Nabil is een jonge opkomend Spoken Word artiest en maker en deelnemer van een talentontwikkelingstraject bij Theater Zuidplein. In het kader hiervan heeft hij binnen de Rotterdamse Wijken Show van O. Festival –waarin wordt gezocht naar de verhalen van Rotterdam- een voorstelling gemaakt over psychoses bij Marokkaanse jongeren. Tijdens de DIT Day heeft hij gesprekken gevoerd met deelnemers en de dag afgesloten met een spoken word reflectie op de dag die een extra narratieve laag aanbracht en een bijzondere indruk maakte op de deelnemers.

Samenwerking intern, RASL, SocialDesign groep

Binnen de EUR is samenwerking gezocht met Rotterdam Arts and Sciences Lab (RASL) en Social Design Hub. Naast netwerkvorming en waardevolle gedachtenuitwisselingen heeft dit ook geleid tot belangrijke input voor de literatuurstudie, maar ook tot het gezamenlijk bezoeken van de Dutch Design Week

Conclusie literatuurstudie en toekomstperspectief

Het eerste jaar is de samenwerking beperkt gebleven en gericht op het zelf opdoen van ervaring in het verbinden van radicale verbeelding en (sociale) kunst met academische en maatschappelijke contexten. De verschillende vormen van samenwerking boden waardevolle ervaringen en inzichten. In elk van de samenwerkingen kwamen verschillende onderzoeks-aspecten naar voren en verschilde de mate van onze eigen betrokkenheid. Hoewel er sprake was van verbeelding met een affectieve waarde voor toehoorders in het geval van DIT-day, ging Colette Aliman in haar workshop een stap verder in het verbeelden van een toekomstige universiteit. In het werk van Tijd van de Wolf bereikt de radicale verbeelding ook de organisatie van een GGZ-instelling, met potentie voor transformatieve effecten. Hiermee opgaand verschilde de mate en intensiteit van actieve participatie in elk van de samenwerkingspraktijken. Het blijft gissen wat een interventie van de Pink Pony Express binnen de EUR had teweeggebracht, maar het heeft teamleden van DIT zeker geënthousiasmeerd voor een mogelijke inzet van radicale verbeelding bij het verbeteren van het academische systeem.

De samenwerkingen waren van wisselende betekenis. In het geval van Tijd van de Wolf leidde een inhoudelijke en persoonlijke klik tot de intentie om gezamenlijk op te trekken en het ten tonele voeren van deze samenwerking. Ook leidde de persoonlijke klik niet alleen tot een persoonlijke transformatie, maar ook tot mogelijke transformatieve processen in een organisatie. Naast het genereren van affecten tevens van effecten. In het Advies van het Amsterdamse Fonds van de Kunsten over meerjarige ondersteuning wordt onze samenwerking positief gewaardeerd. Leerpunten zijn dat samenwerking tijd kost en arbeidsintensief is en de wederzijdse wil vergt om elkaars taal te begrijpen en in elkaars wereld te duiken. Omdat veel van de kunstenaars en ontwerpers zich in een positie van precariaat bevinden, is aandacht voor beschikbare middelen ook een punt van aandacht.

E. MAPPING SOCIALE KUNSTPRAKTIJKEN

Waarom een mapping?

De mapping van sociale kunstpraktijken biedt essentieel inzicht in waar de vragen, uitdagingen, maar ook misschien mogelijkheden en overeenkomsten zitten met transitiepraktijken. De mapping richt zich op het herkennen van hoe kernbegrippen uit de literatuur, zoals radicale verbeelding, sociale kunst en rechtvaardige transitie, in de praktijk terugkomen. De uitkomsten helpen bij het overbruggen van theorie en praktijk, kunst en wetenschap, en zullen richting geven aan de opzet van toekomstige projectactiviteiten.

Methodologie mapping

De mapping bestond uit het bezoeken van sociale kunstpraktijken, een deskresearch uitvoeren over deze praktijken en als laatste interviews met verschillende kunstenaars/managers van deze praktijken. Om de verzamelde informatie te structureren en later te analyseren, hebben we een framework opgezet, gebaseerd op de uitkomsten van de literatuurstudie. Het framework is te vinden in bijlage IV en hierop gebaseerde interviewvragen in bijlage V.

We hebben gekozen voor een grote variëteit aan praktijken binnen of rond Rotterdam. We hebben gekozen voor Rotterdam door de locatie van de EUR en hierdoor de lagere grens voor eventuele connecties. Daarnaast is Rotterdam een stad waar veel maatschappelijke uitdagingen spelen, en waar ook de ambitie is om sociale kunstpraktijken hierin een rol te laten spelen. Zo roept de Rotterdamse wethouder van Cultuur, Said Kasmi (D66), de culturele instellingen in zijn stad op nadrukkelijk een rol te spelen bij de grote opgaven van deze tijd: armoede, eenzaamheid, gezondheidszorg en het woningtekort (Burghoorn, 2024).

We hebben ons gefocust op praktijken met variërende doelstellingen, disciplines en organisatiegrootten. De geïnterviewde praktijken hebben ook in meer of mindere mate een relatie met Stichting DOEN: Nicole van Dijk van Wijkcollectie; Christien Meindersma van Zachte Stad; Tirzo Martha van All You Can Art; Klaas Kuitenbrouwer van project Zoöp, Het Nieuwe Instituut; Melle Smets van Huis van de Toekomst, Remco Went van project The Ozard of Wiz en Queer 010, MAASpodium; Meike Moors van Het Beest in ons, Nestbouwers en Nationaal Park Rotterdam, Natuurhistorisch Museum. Naast deze praktijken hebben wij de praktijken Stedelijk museum met zijn tentoonstelling Uit Armoede, bezocht en een deskresearch uitgevoerd over hun activiteiten.

Resultaten mapping

De resultaten van de mapping laten zien dat er een grote variëteit bestaat op welke manier sociale kunstpraktijken kunnen bijdragen aan maatschappelijke transitie en welke waarden zij met zich meedragen. Om dit aan te kaarten worden er gebruik gemaakt van de drie hoofddimensies van Vervoort (2024), zoals eerder benoemd in de academische literatuurstudie.

Changing connections

De eerste dimensie, changing connections, komt vrijwel in alle onderzochte praktijken voor, en gaat om caring, organizing en inspiring. Zo richten initiatieven als All You Can Art (AYCA), Huis van de Toekomst, en stichting Wijkcollectie zich expliciet op het organiseren van verbinding. Over deze verbindende rol van kunst stelt All You Can Art: *"All You Can Art laat zien welke verbindende rol kunst kan spelen in de maatschappij, juist voor hen die deze connectie niet vanzelfsprekend kunnen maken."* (All You Can Art - Kunsthal, n.d.) Zowel All You Can Art als Wijkcollectie leggen op unieke manieren de nadruk op (levens)verhalen, narratieven, als verbindende kracht. In hun eigen woorden: *"Stichting Wijkcollectie verzamelt en deelt de verhalen uit de wijken als immaterieel erfgoed, voor meer verbinding tussen stadsbewoners op weg naar een rechtvaardige samenleving."* (Stichting Wijkcollectie, n.d.) Een initiatief als QUEER010 legt expliciet ook veel nadruk op care, het startpunt van de queer programmalijn is om op een veilige manier meer ruimte te geven aan black, trans, en non-binaire perspectieven. Remco verteld ook dat het doel van was om *"een huis te creëren dat een plek is voor de stad en de gemeenschappen in de stad"*. Kunstenaar Tirzo Martha van AYCA vertelt ook dat hij kunstenaar is geworden om *"verbeelding te kunnen gebruiken bij het helpen, steunen, ontwikkelen van de gemeenschap."*

Changing power

Macht speelt, naast verbindingen, een belangrijke rol binnen sociale kunstpraktijken. We richten ons hier op co-creating, empowerment en subverting (het verstoren van bestaande systemen). In elke praktijk werd in meer of mindere mate co-creatie toegepast. Sommige projecten, zoals All You Can Art, deden dit door kwetsbare burgers te betrekken, terwijl andere, zoals Zoöp en De Zachte Stad, juist een breed scala aan partijen samenbrachten. Klaas Kuitenbrouwer Zoöp verteld bijvoorbeeld ook over de verschillende kennis die hier wordt samen gebracht, juridisch, economisch, filosofisch en ecologisch.

Een duidelijk voorbeeld van empowering is de tentoonstelling Uit Armoede van het Stedelijk Museum Schiedam ontwikkeld in samenwerking met ervaringsdeskundigen; zij bepaalden samen de thema's en delen hun persoonlijke verhalen gedurende de tentoonstelling. Deze aanpak wordt breder toegepast binnen de programmalijn Mijn Schiedam. Voor Tirzo Martha zijn centrale waarden binnen All You Can Art: *"het creëren van kansen voor mensen, het ontwikkelen van mogelijkheden ... dat je vooruitgang boekt.. bijvoorbeeld dat je een baan kunt krijgen, maar dat je je ook ontwikkelt als mens.. en je bewust bent van je rol in de gemeenschap en je verantwoordelijkheden.. ontwikkelen om elkaar beter te kunnen begrijpen.. beter steunen, helpen en sterker nog, elkaar beter te kunnen beschermen"*

Subverting, het verstoren van het systeem, komt minder expliciet voor bij praktijken die voor de mapping zijn gebruikt. Klaas Kuitenbrouwer vertelt dat *"de Zoöp ook is ontstaan uit een soort frustratie over het idee dat ontwerp praktijken van zichzelf altijd aan systeemverandering doen, maar in de praktijk zich altijd binnen businessmodellen en een economisch model bevinden .... Dus rechten voor de natuur gaf mij het gevoel van dat zit je echt aan de buitenkant van een systeem te draaien, dan zit je aan de basis van wat er verder mogelijk is."* De Zachte Stad ageert tegen de heersende opvatting dat wol is verworden tot afvalmateriaal, door de manier hoe onze samenleving is georganiseerd. Christien Meindersma laat door haar werk zien dat wol van eigen bodem wel degelijk van goede kwaliteit is en geschikt voor geheel nieuwe, technische en toegankelijke toepassingen om zo heersende systemen van materiaalcycli en economie op te schudden. *"Maar ja, je bent wel onderdeel van een bestaand systeem, dus het is niet per se makkelijk om heel radicaal te zijn omdat je wel ook mee moet draaien .. in de bestaande opzet zeg maar."*

Changing meanings

In aansluiting op het framework van Vervoort et al. (2024) sluiten deze praktijken aan bij de dimensie changing meanings, waarin embodying, learning, en imagining centraal staan. Het leren van ervaringsdeskundigen biedt nieuwe perspectieven op diverse thema's. Zo benut het Huis van de Toekomst de praktische kennis binnen de wijk om activiteiten te organiseren, terwijl Wijkcollectie met verhalen sociale netwerken opbouwt en kennis verzamelt: *"Door verhalen te delen, bouwen we sociale netwerken én leren we over de stad, wat bijdraagt aan een slimmere wijkontwikkeling."* (Stichting Wijkcollectie, n.d.)

Een van de dimensies is verbeelding en in het geval van radicale verbeelding gericht op alternatieve perspectieven voor de toekomst. Het Huis van de Toekomst is een goed voorbeeld waarbij radicale verbeelding verder gaat dan collectief utopische denken, maar ook als middel fungeert om praktische strategieën te ontwikkelen die de wereld direct beïnvloeden. De Energie Meent: Een tijdelijke energie-gemeenschap & wooncoöperatie van de toekomst. Of de gezamenlijke tapijtwasplaats: ontstaan in aansluiting op de behoefte van bewoners om regelmatig hun tapijten te reinigen en resulterend in een sociaal, praktisch en duurzaam prototype die een energietransitie robuustheid kan geven. En De Zachte Stad test momenteel een 3D 'printer' die afvalwol opwaardeert tot hoogwaardige wol-producten.

Rechtvaardigheid

De focus van rechtvaardigheid verschilt erg tussen de praktijken, waar Stichting Wijkcollectie en QUEER010 van het Maaspodium zich erg richten op de rechtvaardigheid van mensen, focussen bijvoorbeeld de Zoöp en het Natuurhistorisch Museum zich ook op rechtvaardigheid van het niet-menselijke. Er kunnen 4 soorten rechtvaardigheid worden onderscheiden: procedurele rechtvaardigheid (representatie van verschillende groepen mensen bij besluitvorming), epistemische rechtvaardigheid (serieus nemen van kennis van alle burgers), erkenningsrechtvaardigheid (tegengaan van systematische uitsluiting op basis van identiteit) en distributieve rechtvaardigheid (verdeling van middelen) Werken ze bewust of onbewust mee aan een rechtvaardige transitie?

Tirzo Martha werkt in AYCA o.a. samen met bezoekers van de Pauluskerk, bewoners in verzorgingshuizen en cliënten van de verslavingszorg. Epistemische en erkenningsrechtvaardigheid lijken een intrinsieke drijfveer, waar het bijna onbewust is doordat het zijn natuurlijke aanpak is: *"Ik denk dat mijn grootste taak en mijn grootste zorg is om mensen bij elkaar te brengen ... hen in hun eigen waarde te laten en ... de belangrijkheid van hun waarden te laten zien. ... en hoe zou je dit kunnen inzetten om jezelf naar voren te helpen, maar ook om anderen naar voren te helpen"*

Melle Smets refereert met het re-distribueren van eigenaarschap in Huis van de Toekomst naar distributieve rechtvaardigheid: *"de energietransitie is .. eigenlijk .. hoogtechnologisch ingezet en hoogtechnologisch betekent ook kapitaalkrachtig, daar heb je heel veel geld voor nodig, heel veel grondstoffen, heel veel resources.. en wie heeft dat nou .. en dat is maar natuurlijk een fractie van de samenleving die daarbij betrokken is en de rest wordt daarmee dus consument en dan denk ik daar gaat iets grondig mis. Dus dat eigenaarschap.. hoe herverdeelt je dat dan."*

Organisatie en knelpunten

Wat ook duidelijk wordt uit de mapping is dat de principes van sociale kunstpraktijken niet alleen in de activiteiten worden verwerkt, maar in de gehele organisatie. Remco van QUEER010 verteld in het interview ook dat dit programma een echte "best practice" was samenwerking, ook tussen de afdelingen, waarbij er ook echt resultaten werden geboekt. Daarnaast hebben ze bij het een plek geven aan het ballroom huis Kiki House of Angels verder gekeken dan hen alleen een les te laten geven, maar *"dat je je hele praktijk hier neerlegt en eigenlijk kijkt hoe kan dit elkaar beïnvloeden"*. Meike Moors van het Natuurhistorisch museum stelt dit ook over de tentoonstelling Het Beest in Ons *"Het past het museum ook goed. Er zit ook ruimte in het museum om zoiets te omarmen en ik denk dat dat gelijk ook heel belangrijk is als je zo'n project aangaat. Dan moet je dus als organisatie daar ook in mee kunnen bewegen."* Maar dit is ook te zien bij zelfstandig praktijken die zich niet binnen een grotere organisatie bevinden, zoals Stichting Wijkcollectie. Zij hebben een methode van werken opgezet waar bij ze proberen de effecten, ook op langere termijn, duidelijk te beschrijven. Deze effecten vergelijken ze met andere steden en landen, om zo te leren van en met anderen.

Dit blijkt voor anderen ook een probleem, bij financiering en het vergaren van menskracht en middelen is het voor sommige partijen lastig om subsidie te ontvangen voor zo'n interdisciplinair project, waarbij de effecten soms lastiger zijn te meten voorbeeld. Nicole van Dijk hierover: *"voor dit soort activiteiten is altijd een gebrek aan geld natuurlijk ... dus je moet altijd hard op zoek ernaar. En je krijgt ook nee te horen natuurlijk, hè? ....kijk, het is niet zo dat wij broodbakken of dat we iets doen wat heel concreet is, dus het is soms wel een ingewikkeld verhaal en ja dus dan helpt het om activiteiten heel concreet te maken"*

Soms moeten ook systemische obstakels worden overwonnen. Melle Smets over de Tapijtwasplaats: *"Nou en dat verhaal proberen we weer terug het systeem in te krijgen en dat lukt dus van geen kanten. Want dan is het ja maar dat kan niet, dat is onhygiënisch en dan krijg je een heel interessante feedbackloop over waarom dat allemaal tot de onmogelijkheden behoort."* En in het geval van De Zachte Stad is het niet makkelijk om heel radicaal te zijn omdat je wel onderdeel bent van een bestaand systeem.

Ook al zijn er weliswaar overeenkomsten tussen de verschillende praktijken, de begrippen radicale verbeelding, social practice en transitie zijn geen begrippen die onze geïnterviewden zelf spontaan in de mond nemen. Tirzo Martha staat zelfs kritisch tegenover het plakken van labels op zijn gezamenlijke kunstpraktijk met David Bade in All You Can Art: *" je hebt nu al die vormen van social practice en dat allemaal, maar het zijn allemaal van die soort van show achtige dingen waarbij je doet iets sociaals en je maakt je tentoonstelling..... ik heb het tot nu toe geen labeltje gegeven omdat het zo in ontwikkeling is. Dus we zien ... steeds nieuwe dingen gebeuren en nieuwe ontwikkelingen. En ik denk dat ... wij niet een soort van label hebben omdat er is nog geen conclusie, omdat je ontdekt steeds, niet alleen nieuwe mogelijkheden, maar .. ook dat er bepaalde noodzakelijkheden zijn waar wij nog niet aan zijn toegekomen."*

Conclusie mapping en toekomstperspectief

Vervoort (2024) benadrukt dat care een belangrijk element is binnen sociale kunstpraktijken dat zorgt voor transformatief potentieel. In de onderzochte praktijken speelt care een prominente rol, zoals zichtbaar in de veilige, inclusieve ruimtes van QUEER010 en de verbindende initiatieven van All You Can Art en Stichting Wijkcollectie. Deze nadruk op zorg onderstreept hoe sociale kunstpraktijken niet alleen interventies beogen, maar ook duurzame sociale cohesie stimuleren.

Daarnaast stelt Vervoort dat co-creatie en co-ownership essentieel zijn. Dit komt sterk naar voren in praktijken zoals De Zachte Stad en Zoöp, die diverse belanghebbenden betrekken, van lokale gemeenschappen tot wetenschappers. Interessant is dat de geïnterviewden in hun vooronderzoek vaak gebruikmaken van thematische kennis en ervaring, variërend van wijkbewoners en ambachtslieden zoals tapijtwassers en wolbewerkers, tot wetenschappers zoals filosofen en juristen. Ook rapporten, publicaties en journalistiek onderzoek dragen bij aan de aanpak. Dit duidt op een sterke basis voor het verbinden van kunst, ontwerp en academische praktijken. Tegelijkertijd waarschuwt Tirzo Martha dat toegankelijkheid essentieel blijft: *“Wil je de mensen erbij hebben, dan moet je het wel een beetje toegankelijk maken, dus in begrijpelijke taal... Ik haat al die grote wetenschappelijke woorden.”*

Wat minder expliciet naar voren komt, is subversion, een element dat volgens Vervoort onmisbaar is. Dit kan erop wijzen dat praktijken onbewust hun disruptieve potentie benutten of dat het doorwerken op dominante systemen een uitdaging blijft. Zoals Klaas Kuitenbrouwer van Zoöp benadrukt: het draait om het tonen van alternatieve voorbeelden, zoals hun new store-concept, dat laat zien dat een andere aanpak mogelijk is. Sociale kunstpraktijken bieden daarmee een belangrijke inspiratiebron, maar de uitdaging blijft om hun impact op grotere schaal zichtbaar te maken. Hierin ligt een kans voor transitie-ateliers om deze praktijken verder te ondersteunen en hun reikwijdte te vergroten.

De geïnterviewden richten zich in hun radicale verbeelding van de toekomst op diverse domeinen. In sociaal-culturele domeinen staat het versterken van gemeenschappelijk belang centraal, met aandacht voor inclusiviteit, eigenaarschap en persoonlijke stem. Economisch-ecologische domeinen richten zich op circulaire systemen en het herstellen van balans in de relatie tussen mens en natuur. Tussen deze domeinen ontstaan interdisciplinaire dwarsverbanden. Zoals Klaas Kuitenbrouwer stelt: *“De kracht van kunst ligt in het verbinden van werelden die normaal niet samenwerken, en daarin ligt ook de potentie voor échte verandering.”*

Rechtvaardigheid is een doorlopend thema binnen de onderzochte praktijken, al verschilt de focus en het bewustzijn hiervan. Sommige initiatieven richten zich sterk op sociale rechtvaardigheid, zoals QUEER010, terwijl anderen, zoals Zoöp, nadruk leggen op rechtvaardigheid voor niet-menselijke entiteiten. Wat deze praktijken verbindt, is een enorme intrinsieke motivatie. Dit maakt hen niet alleen waardevol binnen hun specifieke context, maar biedt ook een kompas voor bredere transitiebewegingen.

Om dit transformatieve potentieel volledig te benutten, is het belangrijk om de verbinding tussen sociale kunstpraktijken, wetenschap en ontwerp te versterken. Tegelijkertijd blijft toegankelijkheid een sleutelvoorwaarde om inclusiviteit en betrokkenheid te waarborgen. Transitie-ateliers hebben hiermee een unieke kans om deze praktijken verder te ondersteunen, te verbinden en hun impact op maatschappelijke en ecologische vraagstukken te vergroten.

F. HET PROCES

In deze paragraaf reflecteren we op het proces dat wij als project-duo, een combinatie van jong-academisch en oudgediende- praktijkgericht, hebben doorlopen. We wilden kunstpraktijken nauw betrekken bij ons project en een gezamenlijke visie ontwikkelen. Om een beeld te vormen van de materie en onze geest te scherpen hebben we in de aanloop advies ingewonnen, ons georiënteerd op praktijken, publicaties verslonden en bezoeken gebracht. Onze bevindingen hebben we met elkaar gedeeld in een dagboek, waarin we onze gedachten, ervaringen en associaties in wordclouds, linkjes en foto's bijeen hebben gebracht. Naast food for thought konden we er ook op terugrijpen bij het verbinden van de verschillende projectonderdelen. Het heeft ook bijgedragen aan het ontwikkelen van een gezamenlijke visie.

In de oorspronkelijke opzet zou in het tweede jaar gebruik worden gemaakt van een feedback-loop door een adviesgroep. In de voorbereiding hiervoor hebben er gesprekken plaatsgevonden met onder anderen Mark Timmer (dir. Theater Frascati), Joanna van der Zanden (Curator, raadslid Velsen) en Marjorie Boston (actrice, dir. Rightaboutnow Inc). Deze gesprekken leverden waardevolle informatie op, zoals kijken naar de langere lijnen in de praktijken van kunstenaars, het oeuvre en niet alleen naar kortlopende projecten. Enkele aanbevelingen zijn ook in de interviews verwerkt.

Een aantal semigestructureerde gesprekken zijn gevoerd met o.a. designcollectief Pink Pony Express, theatergroep Wat we Doen en kunstenaarsinitiatief Bakkerij de Eenvoud, die elk ervaringen hebben met het samenwerken met maatschappelijke partners. Onderwerpen die ter tafel kwamen waren o.a. rechtvaardigheid, sociaal-economische verdeling, toekomstdenken en pedagogisch werk. Maar ook het belang van het uitzetten van langlopende lijnen, het bereiken en betrekken van mensen aan de rafelranden van de samenleving, moeilijkheden die makers ondervinden die 'embedded' werken in een academische omgeving, durven te vertrouwen op het niet-weten en de betekenis van autonomie: het bijsturen van vragen tijdens het proces en de situatie van precariaat als kunstenaar. Tenslotte over betekenisvolle veranderingen en impact van hun praktijken, zoals voor de Directie Veiligheid Rotterdam, maar ook de beweging die hun praktijken in gang zetten. Naast waardevolle inzichten over verschillende praktijken zijn ook mogelijkheden verkend om hen te verbinden aan activiteiten van het DIT Platform.

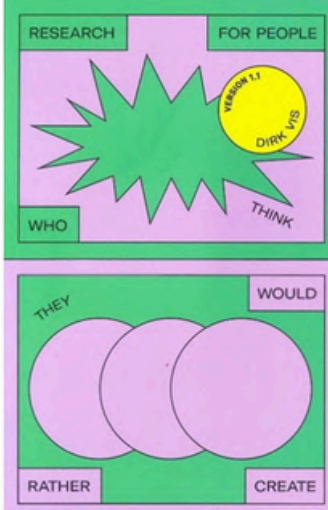
We hebben verschillende bezoeken gebracht aan voorstellingen, tentoonstellingen en manifestaties. Onze mix van frisse blik en meer geroutineerde kijk leverden onderlinge gesprekken en discussies op, die hielpen om onze geesten te openen en te scherpen over zaken als social practice, impact, makerschap. Denk hierbij aan de dansvoorstelling Closed Eyes van Alida Dors, de theatervoorstelling The Omen van Tijd van de Wolf en de tentoonstelling Uit Armoede in Stedelijk Museum Schiedam, maar ook de manifestatie Sustainability & Art in KABK Den Haag, een initiatief van Jacco van Uden en Godelieve Spaas met bijdragen van o.a. Circus Andersom en Waag Society. Tenslotte willen we benoemen dat we waardevolle uiteenlopende niet-wetenschappelijke boeken, artikelen, websites (van opendemocracy.net en everydayactivism.org tot Theaterkrant.nl, V2.nl, Boekman.nl en Tate.org) hebben geraadpleegd.

Rotterdam ziet rol voor culturele instellingen bij maatschappelijke vraagstukken van armoede en zorg

De Rotterdamse wethouder van Cultuur, Said Kasmi (D66), roept de culturele instellingen in zijn stad op nadrukkelijk een rol te spelen bij de grote opgaven van deze tijd: armoede, eenzaamheid, gezondheidszorg en het woningtekort.

Alex Burghoorn 25 september 2024, 17:20

Maaïke Lauwaert & Francien van Westrenen (eds.)

Facing Value

Radical perspectives from the arts

Valiz

ARTICLES

Het Sublieme in de Kunst – Geschiedenis en Concepten

Admin
Maart 24, 2021 - No Comments

Beginselen

Boileau en Longinus – Over het Sublieme (1674)

Nieuwe leiders Joost Vervoort

Wetenschapper Joost Vervoort: ‘Juist in deze complexe tijd hebben we verbeelding en mysterie hard nodig’

Als wetenschapper wil Joost Vervoort het mysterie van het leven niet langer uitsluiten. De gezondheidszorg, religie, de natuur: ze hebben allemaal baat bij een benadering die bij het mysterie begint.

Roek Lips 14 juni 2024, 19:03

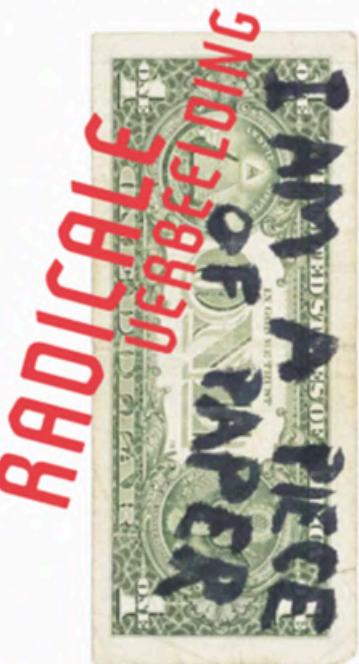
JUDITH HALBERSTAM

PARTICIPATIEVE KUNST

Gewoon kunst in moeilijke omstandigheden

Sandra Trienekens

Explorand onderzoek naar sociale kunstpraktijken

Alexandra Broeder
Bakkerij de Ervenoud
David Bode & SCHUNCK
Outsiderwear
Rainbow Soukclub
SPACE
X.YUSUF_BOSS

Charles Esche
Hanka Otte
Leandro Kalka
Veredigd Noord
Tina Lenz

RADICAL FUTURISMS

Ecologies of Collapse, Chronopolitics, and Justice-to-Come

T.J. DEMOS

KUNST IN TRANSITIE MANIFEST VOOR PARTICIPATIEVE KUNSTPRAKTIJKEN

Redactie: Sandra Trienekens & Wouter Hilloert
In opdracht van: Démos & CAL-XL

Hoe voer je het gesprek over de kracht van participatieve kunstpraktijken voor een samenleving in transitie, zonder te verliezen in typische tegenstrijdigheden als artistiek versus sociaal, publiek versus privaat, instrumentalisering versus autonomie? Hoe kom je tot een taal waarin zowel kunstenaars, sociale organisaties, beleidsmakers, opdrachtgevers als kunstehuizen dat gesprek samen kunnen voeren? Met die vragen trokken Démos (BE) en CAL-XL (NL) naar de Scheldemond-regio. Sandra Trienekens en Wouter Hilloert vertaalden de discussies in voorliggend manifest.

REFLECTIE EN TOEKOMST

Op de vraag of we ons nog steeds volledig aansluiten bij onze visie, kunnen we volmondig zeggen: ja. Ondanks het feit dat we het project slechts in het eerste jaar konden uitvoeren, zijn we er nog meer van overtuigd dat het bijeenbrengen van alternatieve perspectieven van kunst en wetenschap de transformerende kracht kan versterken en kan bewegen naar rechtvaardigheid.

Dit project heeft waardevolle inzichten opgeleverd in de rol van radicale verbeelding en sociale kunstpraktijken bij maatschappelijke transitie en de mogelijkheden die deze praktijken bieden voor transitieateliers. In deze reflectie bespreken we de belangrijkste lessen, kansen en aanbevelingen.

Als eerste hebben we, zowel in de literatuur als in de praktijk, de waarden ontdekt die sociale kunstpraktijken kunnen bieden. Hoewel deze waarden niet eenvoudig af te bakenen zijn, hebben we vastgesteld dat hun belangrijkste krachten liggen in het omgaan met onzekerheid, het creëren van affecten en het introduceren van nieuwe, radicale perspectieven. Co-creatie zorgt voor de belichaming van alternatieve en onconventionele perspectieven. Dit benadrukt de waarde van kunst als katalysator voor transformatief denken en handelen, een potentieel dat optimaal benut kan worden door een open en nieuwsgierige houding van de ateliers.

Een centraal inzicht uit de mapping is de complexe rol van macht binnen sociale kunstpraktijken. Er liggen veel kansen in het beter begrijpen hoe verschillende vormen van macht samenkomen, en hoe kunstenaars hierin een actieve rol spelen. Kunstenaars werken vaak aan de randen van systemen, waardoor ze unieke perspectieven bieden op macht en rechtvaardigheid.

Om transformatieve macht te bereiken, zouden transitieateliers coalities moeten vormen van deelnemers met verschillende soorten macht. Het doel is niet alleen om deze machten samen te brengen, maar ook om bijeenkomsten op een rechtvaardige manier te organiseren. Dit vereist een bewuste keuze voor inclusiviteit: deelnemers buiten de academische wereld en culturele elite dienen actief betrokken te worden. Een mogelijke strategie is het organiseren van bijeenkomsten in onbenoembare ruimtes, buiten universiteiten, kunstinstellingen of activistische hoofdkantoren. Deze neutrale plekken kunnen het gesprek openen en ongelijkheden verkleinen.

Bij inclusiviteit moet ook worden gedacht aan de precaire positie waar veel kunstenaars zich in bevinden, waarin financiële onzekerheid hun werk beperkt. Dit punt kwam nadrukkelijk naar voren in de interviews. Transitieateliers kunnen bijdragen door eerlijke beloning centraal te stellen in hun samenwerking met kunstenaars. Door hun werk structureel te waarderen, wordt een solide basis gelegd voor langdurige betrokkenheid en duurzame impact.

Het samenbrengen van verschillende partijen brengt ook veel beperkingen met zich mee. Een essentieel onderdeel uit dit project was taal. Het was overduidelijk tijdens de activiteiten van het project dat alle partijen andere taal gebruikten, waarbij er niet alleen een verschil was tussen kunstenaars en academici, maar ook tussen de verschillende kunstpraktijken zelf. Dit project wijst op het belang van toegankelijkheid in deze verbindingen. Zoals Tirzo Martha benadrukt: *“Wil je de mensen erbij hebben, dan moet je het wel een beetje toegankelijk maken, dus in begrijpelijke taal.”* Het ontwikkelen van een gemeenschappelijke taal die zowel academici, kunstenaars als gemeenschappen bereikt, kan de impact van de ateliers vergroten.

Een belangrijke les uit het project is het belang van voortdurende betrokkenheid bij het werkveld. Sociale kunstpraktijken zijn dynamisch en context gebonden. Daarom is het essentieel dat bij het ontwikkelen van de transitieateliers er ook regelmatig praktijken worden bezocht, er met kunstenaars wordt gesproken en dat zowel nieuwe als gevestigde literatuur wordt verkend. Alternatieve bronnen, zoals boeken en kranten, bieden eveneens verrassende en waardevolle input.

Aanbevelingen:

01

Blijf leren en ontdekken: Bezoek praktijken, spreek kunstenaars en blijf alternatieve bronnen verkennen om continu te leren en te groeien

02

Werk aan rechtvaardige samenwerkingen: vorm coalities van deelnemers met verschillende soorten macht en organiseer bijeenkomsten in neutrale, inclusieve ruimtes. Blijf hierbij nog steeds goed bewust van de machtsverschillen tussen de partijen.

03

Versterk de positie van de kunstenaars: zorg voor eerlijke beloningen en ondersteun kunstenaars om hun impact te vergroten.

04

Focus op toegankelijkheid: ontwikkel een taal en aanpak die een brede groep deelnemers en een breed publiek bereikt, buiten academische en culturele elite.

05

Blijf bewust weg van kunst als instrument

06

Zet in op multi-dimensionaliteit: maak gebruik van het gehele oeuvre van kunstenaars en ontwerpers en het vermogen om te verbinden

07

Maak optimaal gebruik van een gezamenlijke scheppende kracht door een open en nieuwsgierige houding, co-creatie en gelijkwaardigheid

REFERENTIES

All you can Art - Kunsthal. (n.d.). Kunsthal. <https://www.kunsthall.nl/nl/plan-je-bezoek/all-you-can-art/#:~:text=Vaste%20partners%20zijn%20onder%20meer,connectie%20niet%20vanzelfsprekend%20kan%20maken>

Avelino, F. (2024). The paradox of power in just sustainability transitions. In *Faculty of Geosciences – Utrecht University*. https://www.uu.nl/sites/default/files/20240711_Inaugural-Address%20Flor%20Avelino.pdf

Burghoorn, A. (2024, September 25). Rotterdam ziet rol voor culturele instellingen bij maatschappelijke vraagstukken van armoede en zorg. *Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/rotterdam-ziet-rol-voor-culturele-instellingen-bij-maatschappelijke-vraagstukken-van-armoede-en-zorg~b0c28581/?referrer=https://duckduckgo.com/>

Galafassi, D. (2018). The transformative imagination: Re-imagining the world towards sustainability (Doctoral dissertation, Stockholm Resilience Centre, Stockholm University).

Garcés, M. (2022). Imaginación crítica. *Artnodes*, 29, 1–8. <https://doi.org/10.7238/artnodes.v0i29.393040>

Haiven, A., & Khasnabish, M. (2014). *The Radical Imagination: Social Movement Research in the Age of Austerity*. Zed Books.

Kagan, S. (2015). Artistic research and climate science: transdisciplinary learning and spaces of possibilities. *Journal of Science Communication*, 14(01), C07. <https://doi.org/10.22323/2.14010307>

Kagan, S. (2023). *Culture and sustainable development in the city: Urban spaces of possibilities*. Routledge.

Kennis Zuid-Holland. (2020). Naar een rechtvaardige transitie. In *Toekomstonderzoek Circulaire Samenleving*. <https://circulair.zuid-holland.nl/wp-content/uploads/2022/05/Eindrapport-Sociaal-Circulair-Zuid-Holland-DV.pdf>

Matarasso, F. (2019). A Restless Art: How participation won, and why it matters. *Nordic Journal of Arts Culture and Health*, 2(2), 158–162. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-7913-2020-02-08>

Schneider, B. (2021). Sublime aesthetics in the era of climate crisis? In *Routledge eBooks* (pp. 263–273). <https://doi.org/10.4324/9780429321108-29>

Stichting Wijkcollectie (n.d.). <https://wijkcollectie.nl/stichting-wijkcollectie/#:~:text=Stichting%20Wijkcollectie%20verzamelt%20en%20deelt,weg%20naar%20een%20rechtvaardige%20samenleving.&text=1,zichtbaar%20worden%20als%20nieuw%20erfgoed>.

Vervoort, J., Smeenk, T., Zamuruieva, I., Reichelt, L., Van Veldhoven, M., Rutting, L., Light, A., Houston, L., Wolstenholme, R., Dolejšová, M., Jain, A., Ardern, J., Catlow, R., Vaajakallio, K., Von Flittner, Z. F., Putrle-Srdić, J., Lohmann, J., Moosdorff, C., Mattelmäki, T., . . . Mangnus, A. (2024). 9 Dimensions for evaluating how art and creative practice stimulate societal transformations. *Ecology and Society*, 29(1). <https://doi.org/10.5751/es-14739-290129>

Wright, M., & Stubbs, M. (2016). Recalibrating the white cube as a hub for social action. *Digital Creativity*, 27(4), 304–313. <https://doi.org/10.1080/14626268.2016.1241807>

BIJLAGEN

I. LITERATUURSTUDIE LIJST

Deel 1

1. Alvarez-Castañon, L. D. C., & Romero-Ugalde, M. (2022). Training of communities of sustainability practice through science and art. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 23(5), 1125-1138. Chicago.
2. Aoo, K. (2021). The role of civil society sector in the development of art-driven regional social innovation: The case of Benesse Art Site Naoshima and Art Setouchi. *Sustainability*, 13(24), 14061.
3. Asakura, K., Lundy, J., Black, D., & Tierney, C. (2020). Art as a transformative practice: A participatory action research project with trans* youth. *Qualitative Social Work*, 19(5-6), 1061-1077.
4. Bertolotti, E. (2020). Local communities have stories to tell: Storytelling for social inclusion. *Universities as Drivers of Social Innovation: Theoretical Overview and Lessons from the "campUS" Research*, 93-102.
5. Boehm, C. (2022). *Arts and academia: The role of the arts in civic universities*. Emerald Publishing Limited.
6. Boettger, S. (2021). Ways of saying: Rhetorical strategies of environmentalist imaging. In *The Routledge Companion to Contemporary Art, Visual Culture, and Climate Change* (pp. 252-262). Routledge.
7. Conrad, D. (2015). Education and social innovation: The youth uncensored project—A case study of youth participatory research and cultural democracy in action. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'éducation*, 38(1), 1-25.
8. da Rocha, A. C., & Morales, N. V. (2022). Communities of practice for an ecology of the imagination: Thoreau's Walden and the GAIA journey. *Artnodes*, (29), 1-10.
9. Demos, T. J., Scott, E. E., & Banerjee, S. (Eds.). (2021). *The Routledge Companion to Contemporary Art, Visual Culture, and Climate Change*. New York: Routledge.
10. Ernst, D., Esche, C., & Erbslöh, U. (2016). The art museum as lab to re-calibrate values towards sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 135, 1446-1460.
11. Eschweiler, J., Dupret, K. (2023). Introduction. In: Langergaard, L.L., Dupret, K., Eschweiler, J. (eds) *Learning about Social Entrepreneurship and Management in Times of Social Transformation*. *Ethical Economy*, vol 66. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-47708-9_1
12. Fiedorczuk, J. (2023). Experiments. In *The Routledge Companion to Ecopoetics* (pp. 55-113). Routledge.
13. Ferreira, A. M., Souleles, N., & Savva, S. (2020). Social design, innovation and ergonomics: Reflections on education, transdisciplinarity, and new blurred models for sustainable social change. In *Advances in Social and Occupational Ergonomics: Proceedings of the AHFE 2019 International Conference on Social and Occupational Ergonomics, July 24-28, 2019, Washington DC, USA 10* (pp. 37-48). Springer International Publishing.

14. Franklin, A. (2022). Co-creativity and engaged scholarship: transformative methods in social sustainability research (p. 559). Springer Nature.
15. Galafassi, D. (2018). The transformative imagination: Re-imagining the world towards sustainability (Doctoral dissertation, Stockholm Resilience Centre, Stockholm University).
16. Goessling, K. P. (2024). Learning from feminist participatory action research: A framework for responsive and generative research practices with young people. *Action Research*, 14767503241228502.
17. Gorgel Pinto, A., & Reaes Pinto, P. (2023, July). From useful art to service design: Encouraging migrants' creative thinking through translocal services for social innovation. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 552-563). Cham: Springer Nature Switzerland.
18. Hine, P. (2022). The role of participatory arts within co-creation/social innovation. *Public Money & Management*, 42(5), 300-301.
19. Jackson, S. (2008). What is the 'Social' in Social Practice?: Comparing experiments in performance. *The Cambridge Companion to Performance Studies*, 136-150.
20. Kagan, S. (2023). Culture and sustainable development in the city: Urban spaces of possibilities. Routledge.
21. Kruglanski, A. (2023). Juxtaposition, encounter and drift: Transformative social innovation through culture and the arts. *Social Enterprise Journal*.
22. Lam, A. (2018). Boundary-crossing careers and the 'third space of hybridity': Career actors as knowledge brokers between creative arts and academia. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50(8), 1716-1741.
23. Lämmlli, D. (2023). ART IN ACTION RESEARCH (AiAR) AND THE GLOCAL ROOTINGS OF ART: Methodological considerations. *Culture Crossroads*, 22(1), 22-32.
24. McKinley, R., & Wright, M. (2020). Connecting silos: Examples of arts organization and HEI collaborations at the Foundation for Art and Creative Technology. *Artistic Research in Performance through Collaboration*, 229-249.
25. Pawar, A., & Redström, J. (2016). Publics, participation and the making of Umeå pantry. *International Journal of Design*, 10(1), 73-84. Chicago.
26. Pearson, K. R. (2022). Imaginative leadership: A conceptual frame for the design and facilitation of creative methods and generative engagement. *Co-Creativity and Engaged Scholarship: Transformative Methods in Social Sustainability Research*, 165-204.
27. Popescu, I. (2018). Aesthetics of peace: The role of art in conflict transformation. *Cross-Cultural Dialogue as a Conflict Management Strategy*, 101-114.
28. Rydzik, A., Pritchard, A., Morgan, N., & Sedgley, D. (2013). The potential of arts-based transformative research. *Annals of Tourism Research*, 40, 283-305.
29. Schneider, B. (2021). Sublime aesthetics in the era of climate crisis?: A critique. In *The Routledge Companion to Contemporary Art, Visual Culture, and Climate Change* (pp. 263-273). Routledge.

30. Vervoort, J. M., et al. (2024). 9 dimensions for evaluating how art and creative practice stimulate societal transformations. *Ecology and Society*, 29(1):29. <https://doi.org/10.5751/ES-14739-290129>.
31. Wright, M., & Stubbs, M. (2016). Recalibrating the white cube as a hub for social action. *Digital Creativity*, 27(4), 304-313.
32. Ziehl, M. (2021). Transdisziplinäre Realexperimente und künstlerische Forschungspraktiken: Koproduktion urbaner Resilienz im Reallabor Gängeviertel in Hamburg. *Raumforschung und Raumordnung/Spatial Research and Planning*, 79(4), 396-410.

Deel 2

1. Carey, R. (2023). *Social Design Dreaming: Designing Future Visions of Racial Justice*.
2. Gabrys, J., & Yusoff, K. (2011). Climate change and the imagination. *WIREs Climate Change*, 2(4), 516-534.
3. Gabrys, J., & Yusoff, K. (2012). Arts, sciences, and climate change: Practices and politics at the threshold. *Environment and Planning A*, 44(5), 1000-1009. <https://doi.org/10.1068/a444426>
4. Kagan, S. (2015). Artistic research and climate science: transdisciplinary learning and spaces of possibilities. *Journal of Science Communication*, 14(01), C07. <https://doi.org/10.22323/2.14010307>
5. Moore, M.-L., & Milkoreit, M. (2020). Imagination and transformations to sustainable and just futures. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 8(1), Article 081. <https://doi.org/10.1525/elementa.2020.081>
6. Tyszczyk, R., & Smith, J. (2018). Culture and climate change scenarios: The role and potential of the arts and humanities in responding to the '1.5 degrees target'. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 31, 56-64. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.12.007>
7. Vervoort, J., Smeenk, T., Zamuruieva, I., Reichelt, L., Van Veldhoven, M., Rutting, L., Light, A., Houston, L., Wolstenholme, R., Dolejšová, M., Jain, A., Ardern, J., Catlow, R., Vaajakallio, K., Von Flittner, Z. F., Putrle-Srdić, J., Lohmann, J., Moosdorff, C., Mattelmäki, T., . . . Mangnus, A. (2024). 9 Dimensions for evaluating how art and creative practice stimulate societal transformations. *Ecology and Society*, 29(1). <https://doi.org/10.5751/es-14739-290129>

II. BELEIDSSTUDIE LIJST

Titel	Organisatie
Uitgangsnota Gemeente Rotterdam Cultuurbeleid	Gemeente Rotterdam
Beleidsvisie Creative Industrie	Gemeente Rotterdam
Visie Cultuur op Zuid	Gemeente Rotterdam
Meerjarenbeleidsplan Het Cultuurfonds 2022-2025	Het cultuurfonds
Beleidsplan 2025-2028 fonds voor cultuurparticipatie	Fonds voor Cultuurparticipatie
Advies Cultuur Natuurlijk	Raad voor Cultuur
Advies Op weg naar een nieuw bestel	Raad voor Cultuur
Uitgangspunten Cultuursubsidies	Min OCW
Hoofdlijnen kunstenplan 2025-2028	Gemeente Amsterdam
Jaarverslag + website Criteria VriendenLoterij Fonds (doen.nl)	Stichting DOEN/ VriendenLoterij Fonds
Meerjarenbeleidsplan 2021-2024	Theater Zuidplein
Jaarverslag 2022	Kunsthall Rotterdam
Website Kunst & Cultuur VSBfonds	VSB fonds
Activiteitenplan 2021- 2024	Het Nieuwe Instituut
Jaarverslag 2023 Fonds21	Fonds 21
Graduation profile Social Practices Willem de Kooning Academy, graduation profile Social Practices - WdKA	WdKA
Arts & Creative PD Professional Doctorate (pd-arts-creative.nl)	Vereniging Hogescholen
Beleidsplan 2025-2028, hfd 1+2	Fonds Podiumkunsten
Beleidsplan 2025-2028	Mondriaan Fonds
Meerjarenbeleidsplan, t/m marketing	Stedelijk Museum Schiedam

III. THE OMEN

In The Omen zegt een vrouwenkoor: nee, NEE, NIET
DIT.

Maar wat dan?

Het voedsel wordt afgewezen, zeker.

Maar vaak is dat ook om ruimte te maken.

Ruimte voor een zoektocht naar alternatieven.

Anorexia is al eeuwen een daad van verzet,

uiting van handelingsvermogen,

een transcendente, extatische ervaring.

Dat wisten we al.

Dit standvastige 'nee' is een diepgeworteld verzet

tegen een complexe combinatie van individuele,

collectieve, maatschappelijke en culturele normen.

Dat wisten we ook al wel.

De behandeling houdt patienten gevangen

in een machtsstrijd rondom eten.

Precies de machtsstrijd die wordt afgewezen.

Ook dat wisten we. Hoop ik.

Maar wat zorgmanagers, beleidsmakers

en wetenschappers niet (willen?) weten

is dat de instituties en systemen

waarin we onderzoek doen,

waarin we behandelen,

zo zijn georganiseerd

dat de werkelijkheid alleen in stukjes gesneden

wordt bestudeerd en besproken.

Dit leidt tot praktijken die de wereld

letterlijk uit elkaar trekken.

Patienten worden van hun geliefden gescheiden,

leren over zichzelf te praten op een manier

die de 'zieke' delen scheidt

van het 'echte gezonde zelf'.

Het lichaam mag pas weer meedoen wanneer de

boterham is weggekauwd

en de nee is ingeslikt.

Wetenschap is worlding: het verwezenlijkt werelden,

Net zoals de literatuur dat doet en het theater.

The Omen is reworlding:
Het aanwezig stellen van een andere wereld.
Niet los of gescheiden
van de wereld van wetenschap,
van kunst of van de (gesloten) instelling.
Niet los van de geschiedenis en de omgeving,
niet los van familie, werk of school,
maar ermee verbonden, verweven, verknoopt.

De voorstelling toont een opening,
een ruimte voorbij het 'nee'.
Vruchtbare grond
waarin een ander soort weten wortel kan schieten.

The Omen is een voorteken
van een nieuw soort onderzoek,
een nieuw soort theater,
een nieuw soort behandeling.

Niet langer gericht op normaliteit,
niet op uitsluiting van alle risico's,
niet op overleven binnen een systeem
dat denkt in fragmenten.

Een voorteken van een andere wereld,
Waar in nee ruimte maakt voor JA! JA! JA, DIT!

Sanne Koevoets, platform voor Design, Impact &
Transitie
Erasmus Universiteit Rotterdam

IV. FRAMEWORK MAPPING

Step 1: General categories		
Category	Question	Description
Project description	Name project	
	Location	
	Artist/collective/organization	
	Art domain & medium	
	Audience	
	Who started it?	
	Link, sources	
(Just) Transition	transformations in fundamental ways of making sense of the world (Davelaar 2021)	
	Which transition domain(s) does the practice intersect with? General Theme: ecology, economics, social and cultural SDG Detailed description	
	What values within the transition are addressed in this practice?(Themes: peace, freedom, development and environment) (community engagement, social justice, cultural diversity, environmental sustainability, empowerment, dialogue, healing, and education)	
	(How) do transition academia and arts intersect in this practice?	
	How does the initiative contribute to meaningful, just change? (changing meanings, changing connections, changing power) (how)	
	What kind of justice is present in this practice? (Recognitional justice; procedural justice; distributional justice)	

Stap 1: General categories		
Category	Question	Description
Engagement	Social artworks develop out of participatory art processes, which include education methods, dialogue and discussion	
	What actors / stakeholders are involved?	
	How are the actors involved? What participative methods are used?	
	What is the engaged audience?	
	What is the role of the participants' experience in the arts practice?	
Radical Imagination	An imagination of the world, life, and social institutions not as they are but as they might otherwise be; also in the light of what is seen 'normal' in current dominant systems (Haiven, M., & Khasnabish, A. 2014)	
	What alternative perspectives are created by this art practice?	
	What future is imaged by this practice?	
	How is radical imagination used? (intentional or non-intentional, is it only a starting point or something that continuously is used and changes)	

V. INTERVIEW VRAGEN

Categorie	Thema	#	Vraag
(Just) Transition	Uitgangspunt en waardes	1	Waarom ben je dit initiatief gestart? En met welke doelstelling(en)
		2	Welke centrale waarden zijn belangrijk in je praktijk?
		3	Aan welke betekenisvolle verandering draagt deze praktijk bij? En hoe wordt dit gedaan?
		4	Wordt er tussentijds geëvalueerd of het initiatief nog bijdraagt aan de doelstelling?
	Proces	5	Kun je iets vertellen over je artistieke (voor)onderzoek? Hoe heb je je verdiept in [de betekenisvolle verandering]?
		6	Heb je in je onderzoek of uitvoering ook gebruik gemaakt van (wetenschappelijke) bronnen (op het gebied van transformatie)? Welke?
		7	Komt kunst en wetenschap samen binnen dit initiatief?
Community engagement	Proces	8	Welke mensen uit welke groepen (participanten) zijn actief betrokken in het maakproces? Waarom zij?
		9	Op welke manier zijn ze betrokken?
		10	Wat was volgens jou de waarde van de betrokkenheid van deze participanten?
Radical Imagination	Alternatieve perspectieven	13	Heb je door je kunstpraktijk alternatieve perspectieven op een vraag of verschijnsel kunnen ontwikkelen?
		14	Is het gelukt om deze perspectieven over te brengen op de participanten en publiek?
	Toekomst verbeelding	15	Heb je een toekomstige wereld voor ogen? Hoe ziet deze eruit?
		16	Hoe ben je tot deze toekomstige wereld visie gekomen?